

Лідія СУХИХ

ЗАСНУВАННЯ СЕРБСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-ПОСЕЛЕНСЬКИХ
КОЛОНІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

250 років тому, згідно з рішенням уряду Російської імперії, в південній частині України було організовано дві сербські військово-поселенські одиниці: Нова Сербія (1752 р.) і Слов'яно-Сербія (1754 р.). Їх засновниками стали т. зв. серби-граничари, переселенці в Російську імперію з габсбургських володінь в Угорщині Потисько-Поморійської і Посавсько-Подунайської військових границь (Військової Границі та Воєводини) – полковник поморійської міліції Іван Самійлович Хорват фон Куртич (Нова Сербія) і полковники Іван (Живан) Георгійович Шевич і Райко Прерадович [де Прерадович, Депрерадович (Слов'яно-Сербія)]. Причини та історія переселення сербів у межі Російської імперії, кількість переселенців – досить детально висвітлено у багатьох розвідках російських та українських авторів, які публікувалися (багато з них – у журналі «Киевская старина»), починаючи з 19 ст. [див. Перелік використаної літератури; далі у тексті в квадратних дужках дано посилання на позиції цього Переліку]. Цінними і достатньо, як для мемуарів, об'єктивними є свідчення очевидця подій – сербського офіцера, згодом генерал-майора російської армії С. С. Пишчевича [4]. При цьому, однак, слід відмітити, що всеосяжного і глибокого видання з цієї теми все ще немає.

Малодослідженим є питання про роль і місце іноземних колоній і, зокрема, сербських, в українській історії. В більшості публікацій Україна, українська територія слугують ніби фоном, сценою, а українці – статистами у дійстві, що називається «переселення іноземців на українські землі». Однак не викликає сумніву факт, що прибуття в Україну значних груп колоністів, та ще й військових, пересування їх в межах території і, найголовніше, виділення для них земель і їхнє розселення не могло не зачепити інтересів корінного населення. На нього було покладено обов'язок забезпечити нагальні потреби новоприбулих, зокрема, розмістити їх на квартири, надати фураж, випаси, транспорт для переїзду на постійне місце проживання, а також охорону та робочу силу. Перебування основної маси сербських переселенців у Києві, починаючи з кінця 1752 р. і до осені 1754 р., їх переїзд на місце проживання, стосувалися всієї Гетьманської України і були в полі діяльності гетьманського уряду. Дуже непрості обставини склалися на землях, виділених під сербські колонії, офіційно оголошених «пустопорожніми», але насправді значною мірою (насамперед це стосується Нової Сербії) заселених українцями.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІ-АК України, Архів) зберігається велика кількість документів стосовно саме цього, українського аспекту історії колонізації. Крім добре відомого багатьом дослідникам фонду 1413, Слов'яносербська комісія у справах сербських поселенців, документи про дії української центральної та місцевої влади стосовно вирішення проблем, пов'язаних з сербською колонізацією, є у фондах: російських імперських установ в Україні (насамперед це ф. 59, Київська губернська канцелярія), гетьманських установ, ф. 51, Генеральна військова канцелярія, ф. 52, Генеральна скарбова канцелярія, ф. 56, Генеральний військовий суд, ф. 127, Київська духовна консисторія, ф. 229, Архів Коша Нової Запорозької Січі, ф. 269, Канцелярія гетьмана Розумовського; у фондах, полкових канцелярій, полкових судів, митниць, монастирів, у колекціях тощо. Багато цих документів ще не було включено в науковий обіг. Саме на основі документів ЦДІАК України в цьому повідомленні вчинено спробу окреслити коло проблем, що виникли в українсько-сербських стосунках у ході заснування на території України в середині 18 ст. сербських поселень.

Але спочатку – невеликий екскурс в історію. Зв'язки між двома слов'янськими народами сягають у глибину віків. Здавна багато вихідців із Сербії пов'язували своє життя з Україною. Свідченням цього, зокрема, є значне поширення в Україні прізвищ Сербин, Сербиненко та споріднених з ними. Відомо, що ці прізвища походять від прізвиськ, якими називали вихідців з певних країв (у цьому разі – з Сербії). Зокрема, під такими прізвищами записано кілька осіб у козацький реєстр 1649 р., є там і козаки з сербськими іменами [13].

Нового значення зв'язки між двома народами набули під час Визвольної війни українського народу середини 17 ст. під проводом Богдана Хмельницького та існування Козацької держави – Гетьманської України (2-а пол. 17 ст. – 18 ст.). Є відомості про зносини гетьмана Богдана Хмельницького з сербами вже 1649 р. Насамперед це були духовні особи, які, прямуючи в певних справах до Москви, часто по дорозі вступали до козацької столиці – Чигирини. В Гетьманській Україні з початку її існування постало питання про створення постійної армії, організаційною формою якої було б наймане військо. При цьому далеко не остання роль відводилася іноземним найманцям, насамперед сербам. На початку вересня 1654 р. до козацького табору поблизу м. Фастова прибув досвідчений вояк серб капітан Іван Юрієвич, який залишився служити у козацькому військові і відомий як Іван Юрієвич Сербин. На початку 1658 р. він став брацлавським полковником, при ньому існував загін сербів-найманців. Він відзначився у боях, побував у російському полоні. Його другою дружиною стала українка; разом з сім'єю деякий час жив у Переяславі. З кінця 1664 р. осів в Умані, звідки воював з поляками; в квітні 1665 р. загинув в одному з боїв. Його син Іван 1673 р. став лубенським полковником [6].

Переяславським полковником був Вук (Василій) Сербин. Прибув в Україну, ймовірно, 1665 р. Відомо, що 1672 р. був золотоніським сотником, з 1675 р. – переяславський полковник, станом на 1687 р. – генеральний осавул [18].

Документи ЦДІАК України висвітлюють різні аспекти українсько-сербських зв'язків. Ось приклад: у фонді 59, Київська губернська канцелярія, зберігається «Справа про видачу пашпорта на проїзд у містечко Топалі Стародубського полку

ієромонахові Хіландарського Введенського монастиря Мартирію, направленою в Україну для збору пожертвувань»¹. 24 жовтня 1762 р. Мартирію було видано паспорт для збору пожертвувань на Хіландарський монастир по тракту Київ – мало-російські міста – Белгород – Запорозька Січ – Нова Сербія і назад до Києва. А 9 листопада йому видано дозвіл на проїзд у містечко Топалі до графа Мойсея Владиславовича Рагузинського, сина вихідця з Балкан Владислава Рагузинського, у якого ієромонах зберігав зібрані на монастир гроші й церковні речі.

В Запорозькій Січі відомий товмач на ім'я Костянтин Сербин.

У ф. 59 Архіву є досить значна кількість справ про прибуття сербів на службу в російській армії у 1723–1725 рр., зокрема, про збір їх у Києві, розквартирування, виплату жалування, видачу порцій і рацій жовнірам з команди майора Івана Албанеза, вихідцям з сербської і волоської земель².

Але, повторююся, найбільше документів Архіву містять інформацію про українсько-сербські стосунки середини 18 ст., часу організації Нової Сербії і Слов'яно-Сербії. На жаль, у багатьох випадках ці стосунки зводилися до зіткнення інтересів представників обох народів; причинами таких зіткнень нерідко слугували недалекоглядні рішення влади. Найяскравіше це виявилось під час організації Нової Сербії. Ще в ході переговорів у Відні з російським послом М. П. Бестужевим-Рюміним І. Хорват звернувся з проханням відвести переселенцям землі для поселення поблизу Батурина або ще де-небудь в Україні [3; 7]. Звичайно, прохання про поселення в самому серці досить-таки густо заселеної Гетьманської України не могло бути сприйнятим всерйоз, але сам собою цей факт є симптоматичним. Як відомо, під Нову Сербію було виділено «заднепровские места» – північно-західну частину Запорожжя, що їх було оголошено «порожніми», а поселення на них – «безуказними». Питання певною мірою висвітлено в історичній літературі. Однак, у багатьох випадках, у цих розповідях українське населення виступало в ролі невиразного статиста. Нагадаємо опубліковані факти. З опису поселень на цій території (на річках Вись і Синюха до річки Буг) складеного на 1752 р. за наказом головного командира Новосербського поселення І. Ф. Глебова, відомо, що основну масу – 3170 дворів, становили українці, переселенці з лівобережних і слобідських полків і з Запорожжя (саме їх Сенат вважав порушниками урядових розпоряджень); 643 двори – це т. зв. старожили, тобто, ті, хто оголосив про своє поселення у Задніпров'ї ще до розмежування цієї території з Османською імперією у 1740 р., після укладення Белгородського мирного договору 1739 р. (саме вони, а також названа далі група дворів склали основу створеного 1753 р. Новослобідського полку, поселеного на південь від Нової Сербії). І ще 195 дворів населяли українці – вихідці з Польщі й Молдавії [3, кн. 4(1912), с. 127]. І ось, ця маса людей (4 тис. дворів), яка вже обжилася у Задніпров'ї, мала покинути край, який так потребував населення, бо українцям і сербам (так само як іншим іноземним колоністам), не дозволялося жити поряд. Ось такими «пустопорожніми» були ці землі. Спочатку

¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 4036, арк. 1–7; через те що для повідомлення використано документи тільки одного архіву, далі у посиланнях його назву опущено.

² Ф. 59, оп. 1 спр. 86; відомості про цей переїзд у Російську імперію є також у справах 132, 133, 175, 193, 194, 203, 229, 241 та ін.

першій групі населення було наказано виселитися через півроку, згодом це виселення було поставлено в залежність від примноження кількості сербів. Залишали на місці ще й так потрібних новим поселенцям ремісників [ПСЗ, 10288].

Гетьман Кирило Розумовський доказував незаконність висилки українців з уже насиджених місць, посилаючись на існування кількох імператорських указів з дозволом на поселення тут. Ці докази гетьмана наведено в одному з документів Архіву – копії указу з Колегії іноземних справ гетьманові від 12 жовтня 1752 р.³ Він стверджував, що на виділеній для сербів території «многие находятся села, деревни и хуторы, в которых живущие обыватели казачьего и посполитого звания» і що вони, так само, як старшина Миргородського і Полтавського полків, володіють тут ґрунтами «по гетманским универсалам и по давним урядовым купчим записям», а також за правом займанщини. Однак, російський уряд ці факти до уваги не брав. Так само заперечувалися навіть попередні укази російського уряду щодо належності частини цих земель Запорозькій Січі. І, після цього – офіційний висновок: «в самом деле точно изъясняются те земли в границах наших порожними»⁴.

Таке становище не могло не викликати напруження. Відповідні інстанції було завалено скаргами – з «безуказных поселений малороссиян», а також і від сербів. Відомості про скарги українців у значній кількості відклалися в ф. 51, Генеральна військова канцелярія. Зокрема, в документах, датованих листопадом-груднем 1753 р., йдеться про створення спеціальної комісії для розгляду цих скарг і про направлення Генеральною військовою канцелярією до цієї комісії свого депутата⁵.

Така неспокійна ситуація в Задніпров'ї стала причиною того, що вже на початку квітня 1752 р., одразу після прибуття команди І. Хорвата в Цибулів, постало питання про виділення російських військових загонів для охорони сербських новопоселенців. Так, 6 квітня І. Хорват повідомив, що наступного дня має здійснити огляд території, виділеної під Нову Сербію, і просить «по обстоятельству тех мест, для конвоя и закрытия команды» виділити 50 армійських або ландміліцьких драгунів⁶.

7 квітня у рапорті на ім'я київського генерал-губернатора М. І. Леонтьєва викладено прохання виділити російську команду з 500 чоловік «для упокорения появившихся в тех заднепровских местах гайдамак»⁷. Загалом, за опублікованими даними, влітку 1752 р. за Дніпро було стягнуто близько 3 тис. війська для боротьби з хронічним гайдамацтвом і захисту сербів. На зиму 1752-1753 рр. ці команди було залишено тут і розміщено постоем не тільки у «старожилів», але і в сербів. Кількість російського війська, зібраного у Задніпров'ї влітку 1753 р., становила близько 5 тисяч [3, кн. 4(1912), с. 139]. Через значний розвиток гайдамацького руху у Новій Сербії було засновано особливу гайдамацьку комісію, підпорядковану київському генерал-губернаторові [3, кн. 1(1913), с. 65].

³ Ф. 1407, оп. 1, спр. 37, арк. 1.

⁴ Там само.

⁵ Ф. 51, оп. 1, спр. 1295, арк. 2 і 3.

⁶ Ф. 59, оп. 1, спр. 2191, арк. 3.

⁷ Там само, арк. 1–2 зв., 8.

В історичній літературі описано факти використання І. Хорватом гайдамацтва в своїх цілях, коли під виглядом українських месників він налаштував власні гусарські загони. Тема «Гайдамацький рух і Нова Сербія» потребує глибокого дослідження. Цей рух, що в 50-х рр. 18 ст. пережив свій черговий спалах, черпав керівників на Запорозжжі, а його базові місця були поблизу, або й на території, відведеної під Нову Сербію; у цьому випадку достатньо згадати той самий відомий Чорний ліс.

Серби в Києві

Великий масив документів Архіву стосується прибуття і обставин перебування сербських колоністів у Києві, що його було визначено їхнім збірним пунктом. Київському генерал-губернатору було доручено організацію прийому сербів [ПСЗ, 9919, 24 грудня 1751 р.]. Цій сторінці історії сербських колоній на території України присвячено дві невеликі публікації в журналі «Киевская старина» під назвою «Сербы в Киеве» [16 і 17]. Згадки про тогочасні події є і в інших розвідках з теми. Однак, ними аж ніяк не вичерпується та велика інформація, що є в документах Архіву.

Перебування значної кількості сербів у Києві упродовж трьох років стало великим випробуванням для його жителів. Виникнення взаємного роздратування пояснювалося, насамперед, економічними факторами, але ще й демонстрацією переселенцями перед киянами своєї привілейованості, а також свавіллям членів сербських команд, переважно неодружених. На основі архівних матеріалів наведено кілька епізодів з життя тодішнього міста, розбивши розповідь на дві частини: а) зимівля 1751–1752 рр. у Києві команди І. Хорвата; б) перебування у місті упродовж осені 1752 – серпня 1754 рр. команд І. Шевича й Р. Прерадовича.

Перші сербські поселенці на чолі з І. Хорватом прибули в Київ у жовтні 1751 р. Упродовж зими команда його поповнювалася⁸. А перед цим, в указі від 3 вересня 1751 р. на ім'я К. Розумовського, було дано детальну інструкцію щодо їх прийому. Зокрема, повідомлялося про приїзд цієї першої команди з дружинами і дітьми загальною кількістю близько 500 чоловік, з 1,5 тис. коней і худоби. Було наказано забезпечити їх необхідним провіантом і фуражем, а також розмістити на вінтер-квартири до весни. У цьому документі вказано, що відвести квартири сербам слід у передмістях Києва і найближчих до нього населених пунктах, а решту відправляти на зимове проживання в розкольницькі слободи, розміщені в Чернігівському і Стародубському полках Гетьманської України⁹ (на практиці серби з усіх команд, починаючи з осені 1751 р. і до серпня 1754 р., жили тільки в Києві).

Для забезпечення сербів було наказано зібрати провіант з обивателів, які живуть поблизу Києва, за квитанціями з обіцянкою оплатити за реальними цінами з грошей, які ще мало бути асигновано. Населення попереджалося щодо «непослушания и помешательства»¹⁰. В подальшому було вирішено надавати сербам жалування, тому провіант з населення для них не збирали¹¹.

⁸ Див., наприклад, ф. 59, оп. 1, спр. 2146, арк. 1.

⁹ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 2–3 зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само, арк. 4 і зв.

Тут принагідно зауважимо, що в ф. 51, Генеральна військова канцелярія, є цікавий документ про розрахунок з українцями за фураж, наданий команді І. Хорвата. Як повідомив у своїй пропозиції від 16 березня 1753 р. К. Розумовський у Генеральну військовою канцелярію з Москви, Статс-контора виділила 5916 руб. 54 коп. для повернення українцям по квитанціям за фураж, наданий взимку 1751–1752 рр. команді І. Хорвата, в т.ч. Переяславському полку – 4758 руб. 28 коп. і Київському – 1158 руб. 25 з чвертю копійок¹². Детально розписано порядок повернення грошей. Поки що не вдалося порівняти ціни на фураж, надані за квитанціями зі «справжніми» (ринковими) цінами.

Документи розповідають про всілякі способи уникання населення від виконання такої повинності. Так, Київський магістрат доказував, що село («деревня») Осетщина (тепер у межах Києва) не є населеним пунктом, а сінокісним островом, тому на неї не можуть поширюватися указні податі. Справу розглядали генерал-губернатор, гетьман К. Розумовський, який нагадав магістратові, що в ревізії 1747 р. Осетщину записано «деревнею», і зобов'язав надати з неї визначену норму фуражу київському полковому комісарові¹³.

Про інцидент, що стався між гусарами І. Хорвата і підданими Києво-Печерської лаври, згадки в літературі зустрічаються, але без посилання на документи. Йдеться про сутичку, що спалахнула без особливої на те причини між гусарами Михайла Хорвата і козаками й обивателями в шинку Либедського монастирського двірця упродовж 1 і 2 квітня 1752 р. Гусари застосували шаблі, поранивши першого дня монастирського підданого Юська Колибабу в голову й праву руку, а другого – завдали удари шаблями мірошникові Антону Савченку і совському вітові Олексію Федорову, інших нещадно побили. Намісник Лаври ієромонах Никифір звернувся зі скаргою в Київську губернську канцелярію. З рапортів М. Хорвата на ім'я генерал-губернатора видно, що потерпілим було виплачено грошову компенсацію¹⁴. Команда І. Хорвата виїхала з Києва в квітні 1752 р.

А вже восени того самого року в місто почали прибувати переселенці на чолі з І. Шевичем і Р. Прерадовичем. У рапорті Київського губернської канцелярії в Статс-контору від 3 жовтня 1753 р. відмічено, що генерал-майор Р. Прерадович та його супровід – капітан і два поручики, одержали в канцелярії 28 вересня жалування та перегінні гроші¹⁵. Згідно з рапортом у цю канцелярію від 18 вересня 1752 р. в Київ прибули серби на чолі з капітаном Ігнатієм Станковичем, разом 77 чоловік¹⁶. Ще раніше дісталася Києва команда Живана Міоковича¹⁷. Ці обидві групи належали до команди І. Шевича. В рапорті з Київської губернської канцелярії від 24 жовтня 1752 р. гетьманові К. Розумовському доповідається про переїзд 22 жовтня через Васильківський форпост і прибуття 24 жовтня в Київ команди на чолі з І. Шевичем – разом 178 чоловік, при них 340 коней, і про розміщення їх на квар-

¹² Там само, арк. 31-32.

¹³ Ф. 59, оп. 1, спр. 2388, арк. 4-5 зв.

¹⁴ Там само, спр. 2102, арк. 1-2; спр. 2103, арк. 1-2.

¹⁵ Там само, спр. 2353, арк. 1.

¹⁶ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 9 і зв.

¹⁷ Там само, арк. 17.

тири «в Києве, нижнем городе на Подоле»¹⁸. 10 листопада в місті з'явилися гусари майора Георгія Прерадовича¹⁹. Найкраще прослідковується прибуття окремих сербських груп за фінансовими документами, де наводяться конкретні імена й дати, суми виділених коштів. В одному з них йдеться про виділення переселенцям 10 тис. руб. на виплату перегінних грошей і жалування²⁰.

Але чи не найраніше в Київ прибув священик Михайло Ваня (Ванія, Іванов): 7 серпня 1752 р. йому було виділено на харчування 5 руб.²¹. У своїй рекомендації священикові російський посол у Відні М. П. Бестужев-Рюмін вказував, що «означенный священник муж zelo доброго жития, ревностной к православной церкви и честных поступков». Разом з ним прибув сербський капітан Божа (Божко) Михайлов, щодо якого «ниоткуда ни от кого никакой рекомендации не имеется». Обидва вони клопоталися про поїздку до імператорського двору в Санкт-Петербурзі²². Священик Михайло Ваня часто згадується і в документах ф. 1413, Слов'яно-Сербська комісія, у справах сербських переселенців; з наведених там фактів його образ значно витрачає свою пасторальність.

Ще одна група документів ЦДІАК України розповідає про складання присяги на вірність Росії сербами-гусарами обох команд. Більшості з них належало присягати в Москві (взимку 1753 р. вони туди й приїхали), куди належало з цією метою переїхати й тим сербам, які перебували в Санкт-Петербурзі. З документів видно, що частина сербів з команди Р. Прерадовича присягала ще в листопаді 1752 р. Гусарам І. Шевича, які перебували в Києві, дозволялося складати присягу на місці: збереглися їхні присяжні листи²³.

З приїздом нових груп поселенців перед магістратом і киянами знову постає проблема забезпечення прибульців квартирами, а з настанням зими – ще й дровами. Ця проблема переросла у конфлікт, основою якого стало самовільне вселення у ті квартири, що подобалися сербам, а не виділені магістратом. У скаргах киян до магістрату відмічалось, що гусари «сами собой с квартиры на квартиру переходят, и многие хозяевам обиды и озлобления делают, и у камор и с чуланов замки отбивают, и самих хозяев бьют». У чолобитних з цього приводу Київський магістрат посилався на указ від 10 лютого 1752 р., наданий ще у зв'язку з перебуванням у Києві команди І. Хорвата, дія якого поширювалася й на сербів, які мали приїздити в Київ у майбутньому. В основу його покладено указ від 20 серпня 1742 р. щодо квартирування російського війська в полках Гетьманської і Слобідської України. Суть указу зводилася до такого: а) вояки не мали права вселятися в квартири самовільно, але тільки у визначені з цією метою місцевою старшиною або ратушами; б) офіцерський склад мав купувати дрова для опалення за готівку («без утруждения хозяев»), а унтер-офіцери й рядові, «общее с хозяевами в одних избах живущие», не потребували окремого надання дров; в) офіцерському складові для своїх

¹⁸ Там само, арк. 9 і зв.

¹⁹ Ф. 59, оп. 1, спр. 2186, арк. 42 зв.

²⁰ Там само, арк. 39–44.

²¹ Там само, арк. 40.

²² Там само, спр. 2192, арк. 12–13 зв. та ін.

²³ Там само, спр. 2387, арк. 1–7.

коней «на конюшенные и другие строения и по потребности тамошних обывателей лесов безденежно и тем строением людей отнюдь не брать и не требовать». Влада на папері задовольнила вимоги Київського магістрату, відмічаючи, що «на дворах у них, мешчан, а именно у войта, у бургомистров и у всех урядовых людей, ратных людей и казаков ставитъ и никаких кормов и поборов сымать и выбирать и ничем мешать, бесчестить и досад чинить отнюдь не велеть. Оных киевских мешчан и гражданство от дачи дров уволнить и чтоб определенных от Киевского магистрата квартирах те сербы стояли, а не сами собою оные квартиры занимать ... О том известному господину Шевичу учтивым образом объявлено»²⁴. З Київської губернської канцелярії переселенцям запропоновано виділити свого квартирмейстера «для наилучшего порядка». Неприязнь між магістратом і сербськими командами набула хронічного характеру й інколи переростала навіть у бійки [17, с. 507–509]. У травні 1753 р., під час перебування депутації від магістрату в Санкт-Петербурзі, було подано скаргу в Колегію іноземних справ з настійливим проханням звільнити місто від сербів, «от которых он поносит всякие нужды, разорения, пакости и крайне поругание» [17, с. 506].

Великий масив документів стосується організації забезпечення переселенців з обох команд фуражем (вівсом і сіном), що поклядалося на населення найближчих до Києва полків Гетьманської України. Фураж збирали з «малороссийских обывателей по квитанции, во всем противу того, как и высочайшим её императорского величества именным указом первовышедшим того народа з генерал-майором Хорватом людям определено было»²⁵. З прибуттям нових груп переселенців потреба в фуражі різко зростала. У донесенні віце-губернатора І. Костюріна гетьманові К. Розумовському від 5 листопада 1752 р. йшлося про забезпечення вівсом і сіном 523 (згодом 550) коней, належних обом командам; з них 185 табунних були власністю І. Шевича. Вимагалось вівса на 338 коней (крім табунних) 2028 чвертей, сіна на 523 коней – 7070 пудів. Цей фураж доручалося зібрати в Київському полку, негайно звести його в Київ на Поділ і здати спеціально визначеному для цього капітанові Київського гарнізону Лесіну під квитанції. Повідомлялося, що на перший випадок фураж «взаимобразно» взято у магістрату і київських монастирів²⁶.

Настала зима 1753–1754 рр., третя зима, що її серби-переселенці переживали в Києві. Гусарам було наказано «быть им на тех же распределенных квартирах», а українцям – знову, крім квартир і дров, надавати їм ще й фураж. Тяжкою була та пора й для сербів. У документі від 28 жовтня 1753 р. повідомлялося, що їхні «лошади в прошедшее лето от недостатку полевых кормов пришли в крайнее изнурение, многие же из оных попадали» і що «ныне же наступает осень и приходит время холодное, в которое надлежит на тех лошадех получать фураж»²⁷. 23 листопада 1753 р. віце-губернатор вимагав від Генеральної військової канцелярії забезпечення 460 коней, належних команді І. Шевича, сіном і вівсом на майбутню зиму,

²⁴ Там само, спр. 2188, арк. 1-4 зв., 10-12 зв.; спр. 2288, арк. 12 і зв.; вся ця справа, арк. 1–12 зв., про самовільне розквартирування сербів.

²⁵ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 4 і зв.

²⁶ Там само, арк. 12–13, 17.

²⁷ Там само, арк. 58.

негайно відправляти їх у Київ, визначивши для прийому фуражу комісарів. Відмічалось, що секунд-майор Петро Шевич «непрестанно просит, что в сене и овсе имеет крайнюю нужду». До документа додано іменний список гусарів П. Шевича (72 чоловіка), в якому вказано кількість належних кожному з них коней²⁸.

Як свідчать документи, за доставлений фураж взимку 1752–1753 рр. у квитанцію записували ще й вартість його перевезення і використання фур. Наступної ж зими за вартість перевезення фуражу «заплаты производит не показано». Такий факт теж викликав невдоволення українців і велике листування з цього приводу. Зрештою, було обіцяно заносити в квитанції всі види робіт²⁹. Місцеве населення також наполягало, аби фураж надавався не за квитанції, а за готівкою і за ринковими цінами, однак цього, звичайно, не було дозволено.

З настанням довгоочікуваної весни І. Костюрін 18 квітня 1754 р. писав у Генеральну військову канцелярію про необхідність удовільнити прохання сербів щодо виділення угідь для випасу коней «за Днепром, невдальности от Киева»³⁰.

Тільки в кінці літа 1754 р. було все підготовлено для переїзду команд у район їхнього майбутнього проживання. Вже готуючись до виїзду в Бахмут, І. Шевич 31 липня 1754 р. доносив у Київську губернську канцелярію, що він залишає в Києві поручика Симеона Раковича з двома гусарами, якому доручалося й надалі вербувати людей «указных наций веры греческой» у Слово'яно-Сербію³¹. Тобто, певна частина сербів перебувала в Києві ще й після від'їзду основного складу в Бахмут; на киян покладався обов'язок забезпечити їх усім необхідним і виділяти підводи для переїзду.

Переїзд з Києва в Бахмут

20 липня 1754 р. віце-губернатор І. Костюрін повідомляв у Генеральну військову канцелярію, що «состоящие в Кieve господ генерал-майоров Прерадовича и Шевича команды отправитъ из Киева до Бахмута и до назначенных к поселению мест на обывательских подводах с надлежащей по указу заплаатою без всякого замедления и дабы они всем удовольствованы и в назначенные к поселению места без малейшей им тягости и убытков препровождены были». Команди мали вирушати з Києва двома трактами: 1. На Гоголів і Прилуки; 2. На Бориспіль і Переяслав. Схеми цих маршрутів з розподілом на перегони див. у додатках до тексту повідомлення. З документів видно, що другим трактом – на Переяслав, рухалася команда Р. Прерадовича³². Ордери про переїзд сербів було розіслано в усі полки, що розміщувалися на трактах, а саме, в Київський, Переяславський, Лубенський, Полтавський, Прилуцький, Миргородський і Гадяцький³³. Місцеве населення було попереджене «о препровождении от места до места пристойным образом без вся-

²⁸ Там само, арк. 68–69 зв.

²⁹ Там само, арк. 65.

³⁰ Там само, арк. 76.

³¹ Ф. 59, оп. 1, спр. 2505, арк. 2.

³² Ф. 51, оп.3, спр. 11380, арк. 79–80.

³³ Там само, арк. 85–86.

кого озлоблення и без всякого же удобного к тому времени упущения», а сербів – аби «и кормов, и питья безденежно у них, обывателей, не вымогать, он везде обходиться добродетельно и ласково, дабы в противном случае каких-либо жалоб на те команды отныне и впредь быть не могло»³⁴.

Було підраховано, що для перевезення сербів потрібно 405 підвід. Згідно з довідкою від Київської губернської канцелярії, усталеними для Києва були такі правила: якщо траплялися надзвичайні й екстраординарні відправки, що вимагали до 100 підвід, то їх мав забезпечувати Київський магістрат, а якщо більше 100 – то слід звертатися за допомогою до київських монастирів. 21 липня 1754 р. І. Костюрін звернувся до Київського митрополита щодо виділення необхідних підвід, водночас надавши йому таку довідку: «за всеми по сю сторону реки Днепра киевскими монастырями, по переписке дворового числа имеетя 2491 двор, а з порасположения надлежит с 8 дворов одна подвода, а с 800 дворов–100 подвод, в том числе: с Киево-Софийского кафедрального монастыря с приписными к нему монастырями с 1923 дворов –235 подвод, с Киево-Печерской лавры с 479 дворов – 60 подвод, с Киево-Межигорского монастыря с 79 дворов – 10 подвод, а с Киевского магистрата не з дворового числа по силе указов – 100 подвод. Всего вместе быть против вышеписанного 405 подвод. Итого ради вашего преосвященства покорно прошу приказать по силе вышеобъявленного ее императорского величества указа означенные с Софийского и приписных к нему киевских монастырей по приказанному расположению 235 подвод с проводниками ис жителей ис лошадиной упряжью собрав сего месяца к 24 числу для распределения по командам отправить ко обретающемуся в Киеве нижнем городе на Подоле Киевского гарнизона капитану Василью Львову немедленно»³⁵.

В указі Військової колегії гетьманові К. Розумовському було дано таку вказівку щодо переїзду команд І. Шевича та Р. Прерадовича: «оним генерал-майорам с обретающимися при них в Москве командами для забраня и живущих в Киеве их же команды людей следовать из Москвы в Киев немедленно, а оттуда, забрав их команды, отправиться со всеми оными в Бахмут, при сем и определенному для их поселения инженер-полковнику Бибикову с ними же с Москвы ехать, и до места следовать»³⁶. Після прибуття у Бахмут командам наказувалося «не мешкая» приступити до відведення – «генерал-майору Прерадовичу с Бахмута, а генерал-майору Шевичу с Лугани как по Донцу и в степь отвесьть каждому по препорции двухтысячному полку поровну, прежде генерально, а потом уже по чинам на генералитет со штабом и на полковые чины разводить». Водночас гетьманові доручалося, аби він «по порученной вам над Войском Запорожским главной команды, кошевого атамана ис старшиною наикрепчайше ордерами, чтоб от запорожцев и ниде нам в том починании ни малейшего попушательства и новопоселенным людем никаких обид учинено не было, а утверждать им при том, что в случай чинении тому поселению помешательств или же обид виновные предрезкие в том не инако,

³⁴ Там само, арк. 79–80.

³⁵ Ф. 127, оп. 1020, спр. 2438, арк. 1 і зв., 28.

³⁶ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 90.

как противники нашего собственного соизволения и презрители наших именных указов суждены и наказаны будут неотменно»³⁷.

Питання про виділення такої великої кількості підвід виявилось досить складним для вирішення. У відповідь на запит з Київської духовної консисторії віце-губернатор 23 липня 1754 р. уточнив, що підводи мають бути надані монастирями тільки до Переяславського полку, а перегонні гроші «изволите требовать от господ генерал-майоров Прерадовича и Шевича, или от тех, кому от них приказано»³⁸. З консисторії ще і ще вимагали уточнень: в якому саме населеному пункті Переяславського полку відбудеться зміна підвід; скільки припасу брати провідникам для себе і коней у два кінці і на який час; як саме мають бути сплачені перегінні верстові гроші³⁹. Після прибуття сербських команд у Переяславський полк їхнім переїздом мала вже опікуватися не Київська губернська канцелярія, а Генеральна військова канцелярія з Глухова, про що вона й попередила всі полки⁴⁰. Незважаючи на таку старанну підготовку, все ж виявилось, що для однієї з груп команди Р. Прерадовича не вистачило 12 підвід; ці серби залишалися в Києві ще на початку вересня 1754 р.⁴¹. Тут принагідно буде відмітити, що й упродовж наступних років у Києві формувалися і звідси відправлялися у місця постійного поселення сербські команди. Так, у лютому 1755 р. поручик Михайло Прерадович клопотався перед Київською губернською канцелярією про виділення підвід і перегінних грошей для переїзду в Слов'яносербію. У справі є список гусарів цієї групи⁴².

Під час переїзду сербських команд з Києва до Бахмута виникало досить багато непорозумінь, зокрема з виплатою перегінних грошей. Про такі факти в Лубенському полку, у кількох своїх донесеннях до Генеральної військової канцелярії, повідомляв лубенський полковник Петро Апостол. Прибувши в Лубни, команда на чолі з Р. Прерадовичем, яку супроводжував капітан Київського гарнізону І. Улін, взяли в 1-й Лубенській сотні 92 підводи, а в 2-й сотні – 80 підвід для переїзду до Хорола, відстань до якого від Лубен становила 30 верст. З частиною перевізників серби розраховалися сповна, але командири деяких груп, зокрема майор Аврам Лашкевич, оплатив тільки 19 верст шляху. В інших випадках не було оплачено кілька підвід, або, як це було у Снятинській сотні, в якій виділили 25 підвід, взагалі не розраховалися⁴³. Всі ці скарги надходили в Генеральну військову канцелярію, яка вживала заходів, звертаючись у різні інстанції, зокрема, до гетьмана і Київської губернської канцелярії. На один з запитів з цього приводу віце-губернатора І. Костюріна Р. Прерадович, зокрема, відповів, що в наданій переселенцям інструкції відстань від Лубен до Хорола визначена не в 30, а в 19 верст, саме на таку відстань виділив гроші інженер-полковник Бібиков. Про всі претензії з приводу оплати гетьман К. Розумовський 29 жовтня 1754 р. повідомив у Колегію іно-

³⁷ Там само, арк. 90–91.

³⁸ Ф. 127, оп. 1020, спр. 2438, арк. 6.

³⁹ Там само, арк. 8.

⁴⁰ Там само, арк. 11 і зв.

⁴¹ Там само, арк. 9, 16, 17.

⁴² Ф. 59, оп. 1, спр. 2633, арк. 1–2.

⁴³ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 95–96 зв., 108–110 зв.

земних справ (відала Слов'яно-Сербією), у січні 1755 р. справа поступила на розгляд у Військову колегію (їй підпорядковувалася Гетьманська Україна). У кінці літа 1755 р. з цього приводу, нарешті, було ухвалено рішення, що його довели до відома командування Слов'яно-Сербії: розрахуватися з населенням за надані підводи, винних оштрафувати і заборонити так чинити надалі під страхом військового суду і штрафів⁴⁴.

Про триденне перебування сербів на чолі з генерал-майором Р. Прерадовичем у Переяславі є згадки в історичній літературі [17]. Ось, що розповідають про це документи. Переселенці прибули в це українське місто 14 серпня. Тоді в Переяславському полку для них уже приготували 200 підвід. Стосунки між прибульцями й місцевими жителями одразу ж не склалися. Все почалося з самовільного розселення на квартири. Ось, як описав цю ситуацію переяславський полковник Семен Сулима у своєму донесенні від 30 серпня 1754 р. в Генеральну військову канцелярію: «его, господина генерал-майора команды офицеры, несмотря от полковой канцелярии на учиненную им кватер ассигнацию, сами по своей воле, не смотря и старшинских домов, по квартирам ставилися и, стоя в квартирах, вместо добродетельного и ласкового обхождения, как им и поступать повелено, оказывали себя недобропорядочно и поступали с хозяевами неучтиво и с явною обидою, и кому в чем обид приключены, поданы в полковую канцелярию прошения»⁴⁵. А Переяславський магістрат у своїй скарзі в полкову канцелярію надав цілий перелік «обид», в якому називалися самовільне захоплення житла, потрапили сіна, «реквізиції» горілки тощо⁴⁶. Перед від'їздом сербів магістрат відмовився надати довідку про те, «что та команда никаких обид и налогов обывателям не причинила». Через це прапорщик Дмитро Маркович вчинив сварку, «и то сказал: они-де малороссийцы». У відповідь на запитання «в чем малороссийцы худы» прапорщик привів у магістрат ще інших гусарів, аби захопити підводи. При зверненні до Р. Прерадовича «никакой и малейшей сатисфакции не получено», а він сам, прийшовши на місце сутички, «ходил в шапке по магистрату» і всліяко сварився. Підводи було взято самовільно. В документі сказано, що генерал-майор Р. Прерадович так і поїхав з Переяслава, а його жителі «без удовольствия от обид своих остались»⁴⁷.

У Переяславі, під час перебування сербських команд, сталася сумна й водночас комічна пригода з «польской нации отставным драгуном» Казимиром Тарасовським. Несподівано для себе він побачив на ринку «свою венчанную жену Агафию Йосифовну» в оточенні сербів. Цей факт набув розголосу, про нього було повідомлено в Генеральну військову канцелярію і гетьманові⁴⁸.

Аж ось, новопоселенці переїхали Україною й прибули на відведені їм місця. З тих пір починається новий етап у стосунках між місцевим населенням і прийдешнім, для якого настали реальні будні. Керівництво сербських колоній, найперше І. Хорват та його оточення, маючи значні кошти і зв'язки, досить швидко й

⁴⁴ Там само, оп. 1, спр. 1315а, арк. 2-5 зв.; оп.3, спр.11380, арк.113 і зв.

⁴⁵ Там само, оп. 3, спр. 11380, арк. 99-100.

⁴⁶ Там само, арк. 101-102 зв.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само, арк. 103-104.

успішно обживалися на нових місцях. Цього не скажеш про основну масу тих бідолах, які опинилися в степу без необхідних коштів і наодинці з труднощами, що завжди виникають у новопоселенців. І в цьому разі українці, в яких упродовж віків виробилося поєднання воїна й хлібороба, приходили на допомогу своїм одновітцям. Про це, зокрема, є розповідь і в спогадах С. Пишчевича [4]. Але й надалі не обходилося без конфліктів. Дуже тяжкою для українських полків була повинність щодо охорони сербських поселень з півдня, для чого постійно потрібно було посылати козацькі команди; українців використовували й на спорудженні шанців. Але це вже тема іншої розповіді.

Життя з новими сусідами налагоджувалося. Як і водиться, починалося все зі спільного застілля. Правда, документи розповідають тільки про ті з них, що закінчувалися сварками або й бійками, бо саме такі випадки фіксувалися у судових документах. Але ж на основі цього можна припустити, що не всяке спілкування закінчувалося так недобре.

Українським жінкам подобалися молоді й запальні серби-гусари, а тим, своєю чергою, місцеві дівчата та й молоді вдовиці. Така ситуація послужила однією з тем історичної повісті А. Полницького «Серби в Гетьманщині» [10]. Змішані шлюби стали звичайним явищем, що було однією з причин досить швидкої асиміляції сербів. Загалом сербська тема в українській народній творчості і в художній літературі є досить помітною. Темами, українських пісень слугували спорудження Фортеці св. Єлизавети, шанців, караульна служба; йшлося в них і про стосунки з сербами [5]. Глибоким співчуттям до тяжкої багатолітньої долі сербського народу сповнена «Сербська пісня» українського поета і письменника Степана Руданського [14]. В ній, зокрема, є такі рядки:

Тобі горе, сербе-брате!
Ніхто не йде помагати,
Тільки сам ти між горами
Справляєшся з ворогами.
Сербин крикне – б'є рушниця,
Тим Сербія і держиться!

Додаток 1

Шлях для переїзду з Києва в Бахмут команди І. Шевича, з визначенням відстані між перегонами

Тракт от Києва до Бахмута⁴⁹

	Версты
От Києва до Броваров	18
От Броваров до Гоголева	19
От Гоголева до Басани	40
От Басани до Макеевки	30
От Макеевки до Прилук	34
От Прилук до Журавки	20
От Журавки до Лохвицы	50
От Лохвицы до Песков	14
От Песков до Лисовки	35
От Лисовки до Лубенки	10
От Лубенки до Опошны	50
От Опошны до Колонтаева	27
От Колонтаева до Красного Кута	15
От Красного Кута до Алексеевки	20
От Алексеевки до Перекопца	15
От Перекопца до Старых Водолаг	25
От Старых Водолаг до Соколов	25
От Соколов до Змеева	11
От Змеева до Андреевки	25
От Андреевки до Беланенки	17
От Беланенки до Садинцов	17
От Садинцов до Царьборисова	35
От Царьборисова до Святогорского м[онасты]ря	20
От Святогорского м[онасты]ря до Тору	26
От Тору до Бахмута	45
Итого	646

⁴⁹ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 81.

Додаток 2

Шлях для переїзду з Києва в Бахмут команди Р. Прерадовича, з визначенням відстані між перегонами

Тракт от Києва до Бахмута⁵⁰

	Версты
От Києва до Барышполя	33
От Барышполя до Переяславля	36
От Переяславля до села Тосниц	20
От Тосниц до деревни Кропадали	35
От Кропадали до села Яблонов	13
От Яблонов до Лубен	26
От Лубен до деревни Король	19
От деревни Король до деревни Точновки	4
От Точновки до деревни Дениски	6
От Дениски до деревни Федоровки	26
От Федоровки до села Голтвы	12
От Голтвы до села Решетилówki	12
От Решетилówki до Полтавы	26
От Полтавы до села Карловки	35
От села Карловки до Старых Водолаг	52
От Старых Водолаг до Тарановки	23
От Тарановки до села Бишкіна	12
От села Бишкіна до Андреевки	12
От Андреевки до села Великого	8
От Великого до Белоклея	8
От Белоклея до Богуславки	16
От Богуславки до Изюма	7
От Изюма до Бахмута	90
Итого	531

⁵⁰ Ф. 51, оп. 3, спр. 11380, арк. 82 і зв.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багалеї Д. И. *Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры* // Киевская старина. – 1889. – Июль. – С. 110–148.
2. Бажова А. П. *Из югославских земель – в Россию* // Вопросы истории. – 1977. – № 2. – С. 124–137.
3. Загоровский Е. *Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке* // Военно-исторический вестник. – 1912. – Кн. 1. – С. 87–97; Кн. 4. – С. 1–25–148; 1913. – Кн. 1. – С. 63–85.
4. *Известия о походе Симеона Степановича Пишчевича: 1731–1785.* – М., 1883.
5. *Историчні пісні.* – К., 1961.
6. Крип'якевич І. *Серби в українському війську 1650–1660 рр.* // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1920. – Т. 129. – С. 81–93.
7. Павлюченко О. В. *Сербські військово-землеробські поселення на Україні у XVIII ст.* // УІЖ. – 1981. – № 2. – С. 101–108.
8. *Песня о сербе* // Киевская старина. – 1884. – Декабрь. – С. 757–758.
9. Писаревский Г. *Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в.* (по неизданным архивным документам). – М., 1909.
10. Полницкий А. *Сербы в Гетманине: Историческая повесть* // Киевская старина. – 1896. – Июнь. – С. 307–327; Июль. – С. 64–94; Август. – С. 197–228.
11. Посунько О. М. *Історія Нової Сербії та Слов'яносербії.* – Запоріжжя, 1998.
12. *Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край* // Киевская старина. – 1884. – Январь. – С. 111–134.
13. *Реєстр Війська Запорозького 1649 року.* – К., 1995.
14. Руданський С. *Твори.* – К., 1978. – С. 33.
15. *Семилетняя война: Сб. документов.* – М., 1948.
16. *Сербы в Киеве (1753–1754)* // Киевская старина. – 1885. – Февраль. – С. 381–385.
17. *Сербы в Киеве* // Киевская старина. – 1885. – Июль. – С. 505–511.
18. Стороженко А. *Вук Сербин, полковник переяславский (1675–1682)* // Киевская старина. – Т. XLIV. – 1884. – С. 128–134.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Аутор разматра тешкоће и неспоразуме Срба са староседеоцима који су се јавили за време њиховог дуготрајног боравка у Кијеву, њиховог путовања у Цибуљев и Бахмут, и даље на места сталног живљења.

Многа питања украјинске историје која су повезана са оснивањем српских насеља, још захтевају подробио проучавање и уопштавање. Пре свега, то су она која се тичу украјинске колонизације територија које су касније издвојене у Нову

Србију. Затим, то су проблеми узајамних односа гајдамачког покрета и Нове Србије, обеју српских колонија са Запорошком Сечи и хетманском Украјином. Истиче и потребу изучавања узајамних односа домаћег и српског живља, као и узрока прилично брзе асимилације Срба. Сматра да у томе посебну улогу имају заједничка украјинско-српска, украјинско-руска и руско-украјинско-српска издања, пре свега – документарног карактера.

*

The author has been considering the difficulties and misunderstanding between the Serbs and the natives arising during the time of their long stay in Kiev, their travels to Cibuljev and Bahmut and further to their permanent residence.

Many issues of Ukrainian history related to the foundation of Serbian settlements still require thorough studies and generalization. Above all, the ones related to the Ukrainian colonization of territories that were separated later in New Serbia. Then, the problems of mutual relations of the Gaidamak movement and New Serbia, both Serb colonies with Zaporoska Seca and hetmanic Ukraine. The author has also stressed out the need for studying mutual relations of the domestic and the Serb population, as well as the causes of rather rapid assimilation of the Serbs. He considers that joint publications of documentary character, Ukrainian-Serbian, Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian-Serbian are of special significance.